

Manželství

Definice manželství

Manželství můžeme označit za *sociální instituci*, neboť se jedná o komplex statusů, rolí, hodnot a norem rozvinutých kolem společenských potřeb. Obsah manželství není univerzální, ale každá společnost je schopna rozlišit, zda je určitý svazek manželstvím. Jedná se tedy o *kulturně akceptovaný typ svazku*. Samotný vstup do manželství je *výrazem podřízení se sociálním normám*, vyjádření přijetí společenského pořádku a norem, které říkají, že manželství je institucí, v jejímž rámci mají dospělí lidé realizovat svůj život (včetně života sexuálního).

Počet partnerů v manželství bývá v různých kulturách odlišný:

- manželství monogamní = simultánní svazek mezi jedním mužem a jednou ženou,
- polygynní = simultánní svazek mezi jedním mužem a dvěma a více ženami,
- polyandrická = svazek mezi jednou ženou a dvěma a více muži,
- skupinová - přesněji nazývána polygynně polyandrická či polygynandrická = svazek mezi několika ženami a několika muži (či skupinou mužů a skupinou žen).

Partnery v manželství jsou:

- především osoby opačného pohlaví,
- mohou být také kulturně akceptovány svazky mezi dvěma muži jako u Azandů, v euroamerické civilizaci či jinde,
- mezi dvěma nebo více ženami
- mezi ženou a duchem mrtvého jako u Nuerů
- mezi mužem a částí těla "tchána" jako u Kwakiutlů.

Ať už různé společnosti v jakékoli míře tolerují rozvody, vždy se předpokládá, že manželský svazek bude mít *dlouhodobé trvání*, tím je odlišen od jiných typů svazků. Příkladem nám může být formule svatebního slibu „dokud vás smrt nerozdělí“ z vysoce rozvodové euroamerické kultury.

Manželství vždy *změní sociální status partnerů* a z něj vyplývající roli s rozdílnými právy a povinnostmi:

- V monogamních společnostech uzavření manželství například mění status jedince ze svobodného či svobodné v ženatého či vdanou – tj. v jedince nevhodné k uzavření dalšího sňatku.
- V mnoha kulturách teprve manželství a ještě více následné rodičovství mění status nedospělého v plnoprávného dospělého.

Manželství vždy do různé míry dává partnerovi *právo kontroly* nad sexuálním „servisem“ partnera, právo kontroly jeho pracovní síly, jeho dědictví atp. Nároky vzniklé manželstvím se netýkají jen vzájemného vztahu partnerů, ale i jejich *příbuzných*:

- levirát či sororát dává bratrovi či sestře zemřelého nárok na ovdovělého partnera a naopak.
- Fraterální polyandrie zajišťuje sexuální přístup k ženě všem dospělým bratrům manžela a ženě k jejich sexuálnímu „servisu“.
- Právo využívat partnerových pracovních a ekonomických zdrojů mohou mít i jeho příbuzní v kooperující jednotce – a naopak on má právo využívat zdroje jejich.

V manželství je vždy kulturně specifikováno, jaká *práva a povinnosti* rodiče a děti k sobě navzájem mají:

- tiwijské otce například mají právo udělovat svým dcerám jméno a vybírat jejich manželské partnery. To jim umožňuje vytvářet silné ekonomické aliance, protože zeťové mají povinnost zajistit úlovkem obživu svých tchánů a tchyní.
- Například v Číně synové a na Komorských ostrovech dcery mají kulturně sankcionovanou povinnost zcela se postarat o své staré rodiče.
- Ve všech kulturách mají rodiče povinnost ve větší či menší míře zajistit přežití a výchovu svých dětí.
- I když Najarové jsou snad nejvýraznější výjimkou, týkající se účasti otců na výchově a obživě, i tady má možný otec povinnost dítě legitimizovat, a děti z najarského manželství se naopak musí zúčastnit pohřbu (prvního) manžela své matky.

Manželství rovněž definuje legitimní matku a legitimního otce dětí vzešlých z tohoto svazku. Uděluje tedy *legimitu a plnoprávný status potomkům*: jako legitimní členové společnosti jsou uznáni pouze ti potomci, kteří byli reprodukováni v souladu s normami a pravidly vztahujícími se na legální reprodukci.

- V tradiční západní kultuře například pouze manželské děti obdržely plnoprávný status.
- U Najarů jej dostaly pouze ty děti, u nichž byl předpoklad, že otcem není křesťan, muslim či osoba z nižší kasty.
- Ženy u Tiwiů musely být vždy od narození až do smrti vdané, aby dítě mělo patera – a mohlo být tudíž zařazeno do příbuzenské struktury, otcem dítěte byl vždy manžel, a to bez ohledu na to, kdo byl skutečně jeho biologickým otcem.

Vstupem do manželství se mění nejen status jedinců do něj vstupujících, ale i *status dvou*

skupin do té doby cizích lidí na status příbuzenský a s právy a povinnostmi z toho vyplývajícími. Ukázkou mohou být aristokratické *aliance* Evropy nebo příklad transformace vztahu dvou naprosto si cizích dvojic na status prarodičů. Cizinci se jednoduše stávají příbuznými.

Snad nejlépe bychom všechny možné charakteristiky manželství postihli, kdybychom je definovali jako:

- 1) *sociální instituci*, jejímž obsahem je
- 2) *kulturně akceptovaný typ svazku* mezi
- 3) *dvěma či více partnery*,
- 4) *jenž je výrazem jejich akceptace společenských norem a podřízení se jim*, u něž se
- 5) *předpokládá dlouhodobé trvání*, jenž
- 6) *transformuje sociální status partnerů*, implikuje
- 9) *vzájemné nároky (sexuální, ekonomické, ...) partnerů a*
- 10) *jejich příbuzných*, implikuje
- 11) *rodičovské povinnosti a práva* k dětem vzešlým z této unie a práva a povinnosti těchto dětí k rodičům,
- 12) *definuje sociální status dětí vzešlých z této unie a*
- 13) *vytváří vazby mezi příbuznými partnerů.*

Kultura manipuluje nesmírně plastickou lidskou sexualitu tak, aby jí bylo využito pro sociální cíle. Jednou z těchto manipulací je regulace lidských sexuálních aktivit do manželského rámce. Manželství zároveň přístup k sexu umožňuje i omezuje, čímž ho činí vzácným a sociálně využitelným. Manželství a sex se tak stává součástí systému odměn, které získáme za činnosti nezbytné pro přežití a reprodukci společnosti.

Realizace sexuální aktivity je v něm snad tou nejvíce povrchní a nepodstatnou záležitostí – manželství slouží daleko závažnějším sociálním účelům: od reprodukce plnoprávných jedinců po reprodukci sociálního řádu a sociální struktury. Účastníci manželství to však většinou, alespoň po nějakou dobu, vidí jinak.

Formy manželství

Každé uspořádání společnosti musí, alespoň v základní míře, zajišťovat fyzické přežití svých členů. Musí tedy sledovat takové *univerzálně utilitární cíle*, jako je reprodukce, obživa, přístřeší, strava, teplo atd. Těchto utilitárních cílů se dosahuje manželskými formami, v nichž je lidská sexualita regulována.

Eskymáci severní Aljašky – Inuité: vyskytovala se zde *monogamní, polygynní i polynadrická manželství*. Všechny tyto formy byly *rezidenční*. Muž a žena spolu mohli žít a bydlet a byli si výlučnými sexuálními partnery. Takovýto svazek byl tedy monogamní. Muž ale také mohl žít a mít sexuální vztah se dvěma ženami najednou, v manželství polygynním. Tato forma byla

sice řidší, ale přesto kulturně akceptovaná. První a druhá manželka byly od sebe vzájemně terminologicky odlišeny a samy vystupovaly jako „spolumanželky“. Ještě řidším typem bylo polyandrické rezidenční manželství. Dva muži bydleli a sexuálně žili s jednou ženou a vystupovali jako „spolumanželé“.

Nicméně nejzajímavější formou regulace sexuálních aktivit, je institucionalizovaná manželská forma známá jako „výměna manželek“ = *nonrezidenční polygynní polyandrie* - dva manželské páry založí nový vzájemný manželský vztah tím, že přistoupí k vzájemnému konsensuálnímu sexuálnímu styku s partnery z druhého manželského páru. Pohlavní akt se stává symbolickým výrazem vytvoření manželské unie těchto dvou párů a je všemi jako takový akceptován. Děti takto spojených párů byly pokládány za sourozence (a jejich děti za bratrance) spolu se všemi závazky, které z toho vyplývaly.

Tyto zdánlivě pouze sexuální unie vytvářely mezi „spolumanželi“ a „spolumanželkami“ i mezi jejich potomky, silné a emocionálně umocněné závazky přátelství, vzájemné pomoci a ochrany. To je také klíčem k porozumění manželství tohoto druhu. Takovéto vztahy se totiž zpravidla uzavíraly mezi dvojicemi žijícími ve vzájemně značně *vzdálených lokalitách*, kde „spolumanžel“ obvykle neměl žádné blízké příbuzné. Inuitský příbuzenský systém totiž nevytváří široké společenské vazby a neumožňuje spoléhat na blízké příbuzné, kteří by byli rozšířeni po celém teritoriu. Spolumanželství tak vytvářela *dlouhodobé kooperativní vazby* mezi svými aktéry a jejich potomky sídlícími v rozdílných místech, což byla velmi užitečná záležitost ve vysoce mobilní lovecké společnosti, která postrádala širokou síť příbuzných, na něž bylo možno se spolehnout v případě pobytu (například lovu) v odlehlých oblastech. I když byl pohlavní akt jejich nejviditelnějším znakem, je jasné, že v tomto kontextu znamenal daleko více než jen sexuální uspokojení s novým partnerem: vytvářel strukturu práv a povinností, na nichž záviselo *přežití zúčastněných*.

Oblast Tibetu – zde se vyskytovala *bratrská polyandrie*, z důvodu řešení jiných problémů - dva, tři či více bratrů si vezme společně jednu manželku, která odchází do společné patrilokální rezidence (tj. do domácnosti otce a matky manželů). Svatební ceremonie se podle jednotlivých oblastí liší: jako ženichové se jí mohou zúčastnit všichni bratři (simultánní forma), nebo tak může formálně učinit jeden z nich (sukcesivní forma). Preference simultánní či sukcesivní formy souvisí hlavně s věkem bratrů: velmi mladí bratři se obvykle ceremonie neúčastní a k manželství se většinou připojí někdy po patnáctém roce života. Autoritou v řízení domácnosti bývá nejstarší bratr, ale všichni bratři se dělí o práci a jsou sexuálními partnery téže ženy. Žena spí obvykle s nejstarším bratrem a tento pár je zodpovědný za umožnění sexuálního vyžití i ostatním bratrům. Kulturní ideál ukládá manželce povinnost chovat se ke všem bratrům stejně a poskytovat stejnou náklonnost a možnost pohlavního vyžití každému z nich, ale k sexuálnímu zvýhodňování, a tedy odchylce od tohoto ideálu, dochází, zvláště je-li mezi manželskými partnery velký věkový

rozdíl. Starší žena může velmi mladého manžela pokládat za nevyzrálého a nechovat se k němu se stejnou náklonností, nebo ho naopak může shledávat až příliš atraktivním. Oproti tomu nejmladší bratr může, až vyroste, pokládat svoji manželku za příliš starou a dávat přednost mladším ženám. Začne-li se některý z bratrů z jakéhokoliv důvodu cítit v manželství nespokojený, může jednoduše opustit společnou domácnost a založit si vlastní. Děti z původního manželství, které pokládají všechny bratry za své otce, zůstávají v hlavní domácnosti společně s matkou a zbývajících otci.

U polyandrických Nyinbů z Tibetu si mohou bratři do manželství přibrat další ženu, pokud se ukáže, že jejich první žena je neplodná. Všichni bratři mají vůči své druhé ženě stejná sexuální práva jako k první manželce a všichni budou považováni za otce jejich dětí. Druhá žena může být sestra první manželky, takže skupina bratrů pak žije se skupinou sester (lépe než o skupinovém manželství je hovořit v tomto případě o *polygynní polyandrii*). Zdá se, že důvody k takovému uspořádání manželského a sexuálního života spočívají v účinné *adaptaci* na podmínky okolního fyzického světa: v této oblasti existuje pouze velmi limitovaný fond horské zemědělské půdy a podmínky přežití jsou extrémně tvrdé. Je výhodnější mít jednu ženu a jednu malou skupinu potomků, která je také jedinou skupinou dědiců nedostatkových zdrojů obživy, než mít monogamní svobodu a plnou starost o všechny ženiny děti na jedné straně a zajišťovat jejich obživu pouze s přispěním jediného manžela na straně druhé. Právo ženy na „sexualitu“ více než jednoho muže se tak začíná jevit spíše jako společná úspora zbytečných výdajů. Tento způsob sociálního uspořádání opět efektivně reguluje počet potomků, kteří by se ve větším počtu v horských oblastech nemohli uživit, a to tak, že relativně vysokou reprodukční kapacitu několika mužů podřizuje omezenější reprodukční kapacitě jedné ženy, přičemž využívá její vyšší kapacity sexuální.

Do polyandrických vztahů nemusí vždy vstupovat jen bratři, ale i muži, kteří bratry být nemusí. Takováto forma se označuje jako *asociovaná polyandrie* a důkazy naznačují, že byla možnou variantou manželského uspořádání v některých oblastech Pacifiku a u některých indiánských kultur. Nejlépe je však popsána u Sinhálců na Šrí Lance. Mezi Sinhálci na Šrí Lance si mohou ženy brát dva, a někdy i více mužů. Na rozdíl od bratrské polyandrie, která může být od začátku svazkem několika bratrů s jednou ženou, začíná asociovaná polyandrie u Sinhálců vždy *monogamně* a druhý manžel je přiveden do svazku až dodatečně. Stejně jako u bratrské polyandrie je první manžel, co se týče autority, manželem hlavním. Všichni manželé jsou považováni za otce kteréhokoliv z dětí, jež žena porodila. Tento systém povoluje mnoho individuálních alternativ. Manželé se mohou například se svou ženou rozhodnout, že přiberou do manželského svazku další ženu – zpravidla sestru první manželky. To znamená, že jejich domácnost se stane současně polygynní i polyandrická. Sinhálské manželské sexuální aktivity se tak mohou odehrávat v manželství monogamním, polyandrickém, respektive polygynně polyandrickém.

Další známá forma polyandrie bývá někdy označována jako *sekundární manželství*; je známa pouze ze severní Nigérie a severního Kamerunu. Při této manželské formě regulace sexuálních vztahů si žena bere postupně jednoho nebo více manželů, aniž by tím přestávala být provdána za své předešlé manžely. Žena žije v daném okamžiku vždy pouze s jedním manželem, ale ponechává si právo vrátit se k svému prvnímu muži a mít s ním legitimní děti. Ve společnostech, které praktikují sekundární manželství, nejsou povoleny *žádné rozvody* a všechna uzavřená manželství jsou *celoživotní*. Z mnoha efektů, které tato forma regulace manželství může mít, se zdá být nejpodstatnější skutečnost, že síť příbuzných se neustále *rozšiřuje* a děti jsou vždy *legitimní* a nikdy nežijí v domácnosti, kde chybí mužský *enkulturační vzor*.

Polyandrie představuje způsob, kterým lze rozlišit *sexualitu* ženy od její *reprodukční* kapacity. Tento rozdíl chybí v monogamních nebo čistě polygynních systémech. Tyto společnosti mají silný odpor k vnímání nezávislosti ženské sexuální kapacity a ženské kapacity reprodukční (jako nemravnou výjimku snad připouštějí prostituci). Nezávislost sexuálních a reprodukčních atributů mužů je však obvykle přijímána bez připomínek. V polyandrickém manželství může být sexualita ženy rozdělena mezi neomezený počet mužů, ne však už tak její schopnost rodit děti. U Nyninbů je plodivá kapacita ženy vsutku pečlivě kontrolována a omezována jedním manželem v jeden čas. Žena má však svobodu ve svých mimomanželských sexuálních aktivitách tak dlouho, dokud není pravděpodobné, že je těhotná.

Zrcadlovou formu polyandrie, *polygynní manželství*, vnímáme jako asymetrické právo jednoho muže na sexuální a reprodukční kapacitu více žen. Rozumí se jím simultánní svazek jednoho muže a dvou a více žen (toto uspořádání je ostatně kulturním ideálem v mnoha částech světa). Například společnost na Komorách je patrilineární, matrilokální a silně ovlivněná patriarchálním islámem. Podle islámského práva může mít muž více žen, ale ke každé z nich se musí chovat se stejnou pozorností a žádnou z nich nesmí zvýhodňovat před ostatními. Protože se společnost řídí *matrilokálním pravidlem postmaritální rezidence*, zůstává po sňatku žena v domě své matky a muž ji pravidelně navštěvuje v jejím starém domově vedeném její matkou či matkou její matky, obklopen cizími afinními příbuznými. Výtky, že se jiným svým ženám žijícím v jiných matrilokálních domácnostech věnuje více, jsou údajně na denním pořádku. Pod vlivem francouzské koloniální správy stále více mužů začínalo preferovat monogamní vztahy (jedna tchyně a jedna skupina matrilineárních příbuzných afinně s ním spřízněných v jedné domácnosti) před vztahy polygynními (několik tchyní a několik skupin matrilineárních příbuzných afinně s ním spřízněných v několika domácnostech).

Z islámské tradice totiž vyplývá, že více žen si může dovolit pouze muž, který je schopen je všechny zabezpečit, a ten pak má sociálně sankcionovanou povinnost svou rodinu (či v tomto případě matrilokální rodiny) živit a ekonomicky zajišťovat. V případě polygynního

manželství tedy svůj majetek přerozděluje do *několika domácností*, a neakumuluje jej jen v jedné. Jestliže ženy přestanou mít možnost vstupovat do polygynních svazků, nezbude jim než se provdávat monogamně za muže sice ještě neženaté, ale také třeba *nebohaté*. Vzájemná monopolizace sexuality by sice byla vyvážená, ale realizace sexuality není jedinou a vůbec ne hlavní funkcí manželství. Na Komorách se polygynním manželstvím reguluje *transfer bohatství a majetku*: přerozdělení majetku ve společnosti je upřednostňováno před jeho kumulací. Polygynie se může začít jevit ani ne tak jako právo muže na sex s více ženami, ale jako *právo ženy provdat se za úspěšného a bohatého*, byť již jednou, dvakrát či vícekrát *ženatého* muže a právo na využívání jeho ekonomických zdrojů. Lidská sexualita je manželstvím manipulována tak, aby zamezovala rozevírání sociálních nůžek.

Incestní tabu a pravidla výběru partnerů

Incestním tabu společnost reguluje lidskou sexualitu tak, aby dosahovala zajištění pro ni daleko důležitějších činností a cílů, avšak s tím, že incestní tabu se netýká primárně manželství, ale sexuality obecně: neříká jen, koho si nesmíme vzít – to řeší exogamně-endogamní pravidla –, ale s kým nesmíme mít pohlavní styk.

Obecně je incestní tabu *univerzální*: rozumí se jím obvykle nadpřirozeně sankcionovaný zákaz sexuálního styku s určitými příbuznými. A tady *končí* jeho univerzalita: kdo jsou tito příbuzní, je kulturně určeno a rozrůzněno. Téměř univerzálně je incestní tabu aplikováno na pohlavní styk mezi rodiči a dětmi a mezi sourozenci.

Stupnice zákazu by vypadala následovně:

- nejčastěji zakazovaný je styk mezi matkou a synem,
- dále mezi otcem a dcerou,
- mezi sourozenci,
- poté mezi dětmi společného otce a rozdílných matek,
- a nakonec mezi dětmi společné matky a rozdílných otců.

Z tohoto pravidla existují výjimky – sňatky a sexuální styky mezi sourozenci byly běžné v panovnických rodinách tradiční Havaje, starého Egypta a Inků v Peru. Údajně krásná a inteligentní Kleopatra byla potomkem sedmi generací sourozeneckých vztahů Ptolemaiovců – a také manželkou svého bratra.

V případě Havaje je sociální využití incestního tabu nejzjevnější: členové královské rodiny měli tak silnou *manu* (v překladu bychom snad mohli říct „energii sociálního statusu“), že by fyzický kontakt s nimi mohl méně urozené lidi zabít a je samotné k smrti oslabit.

Sexuální kontrola incestním tabu a výjimky z něj tedy v tomto případě slouží k vyjádření a udržení sociální nerovnosti, či přinejmenším k symbolickému *zdůraznění sociálních distinkcí*.

V podstatě stejný motiv najdeme jak v Egyptě, tak v Peru – jen bohové si mohou vzít bohy. Jiné kultury naopak incestní tabu rozšířily i na kategorie jedinců *klasifikovaných* jako sourozenci: jeden „bratr“ a jeho „sestra“ u vietnamských Mnong Garů museli jako trest za

svůj incestní vztah veřejně požívat prasečí a psí exkrementy. Jejich „sourozenectví“ vycházelo ze společného předka před patnácti generacemi.

Obdobně byl v tradiční Koreji pokládán za incestní pohlavní styk například mezi patrilaterálními paralelními bratranci a sestřenicemi (dědili po otcích stejné příjmení, byli tedy blízcí příbuzní), ale nebyl zakázán mezi prvními matrilaterálními paralelními bratranci a sestřenicemi (nesdíleli stejné příjmení, tedy ani blízkou příbuznost).

Zatímco cílem „královského incestu“ z Havaje, Peru a Egypta bylo zdůraznit a reprodukovat sociálně distinktivní vládnoucí vrstvu, v tomto případě je cílem *prolifera*ce příbuzenských vazeb mimo sociální skupinu kulturně definovanou jako blízcí příbuzní, s kterými člověk už beztak sociální vazby má.

Obdobně fungují i *endogamně-exogamní pravidla* pro výběr manželských partnerů.

- Pravidlo *endogamie* říká, že si manželského partnera nesmíme vybrat mimo vlastní příbuzenskou skupinu – vede tedy k posílení příbuzenských vazeb a uzavření skupiny vůči okolnímu, někdy nepřátelskému světu, jak je tomu třeba v případě některých romských komunit.
- Pravidlo *exogamie* naopak říká, že si manželského partnera nesmíme vybrat uvnitř vlastní příbuzenské skupiny – vede tedy k rozšíření příbuzenských vazeb.

Vedle pravidel, jež říkají, které příbuzné si *nesmíme* vybrat jako sexuální a manželské partnery (pravidlo incestního tabu) či ze kterých skupin si nesmíme nebo *musíme* vybírat manželské partnery (endogamně-exogamní pravidla), existují v některých společnostech, na rozdíl od naší, pravidla, jež přesně *určují*, kterého konkrétního příbuzného bychom si za manželského partnera vybrat měli či do které příbuzenské *kategorie* musí patřit. Nejčastěji bývají takto předepsáni *křížoví bratranci a sestřenice* (potomci sourozenců opačného pohlaví), ať už matrilaterální, patrilaterální či bilaterální, tedy dcera matčina bratra, dcera otcovy sestry, případně dvojité křížové sestřenice. Protože se toto pravidlo vyskytuje většinou ve společnostech s unilineární descendencí, je sociální efekt této regulace do jisté míry podobný jako u exogamie a incestního tabu: vede k rozšíření vazeb mimo vlastní příbuzenskou skupinu. Zatímco však exogamie pouze jednorázově ustanovuje vazby mezi mnoha různými skupinami, preferenční manželská pravidla zároveň *intenzifikují vazby* mezi omezeným množstvím skupin, které si manželské partnery *pravidelně v každé generaci* takto vyměňují: vznikají tak mezi nimi silné a trvalé *aliance*, jež jsou výrazem reciprocity, vzájemné závislosti a solidarity. Efektem manželských regulací je vytvoření pevné a relativně široké společenské struktury.

Úlohu manželství jako mechanismu vytvářejícího aliance mezi dvěma skupinami lidí ukazuje i existence manželské formy *levirátu a sororátu*.

- Levirát je zvyk, podle kterého si bratr zemřelého musí vzít jeho vdovu,
- v sororátu si zase naopak sestra zemřelé manželky musí vzít jejího ovdovělého manžela.

Celý vzorec ukazuje, že spíše než o vztah mezi dvěma jedinci se jedná o vzájemné závazky dvou skupin: i když jeden z manželů zemře, aliance je udržována a posilována závazným poskytnutím nového partnera.

Použitá literatura:

SKUPNIK, Jaroslav a Jaroslav MALINA. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 7: Manželství a sexualita z antropologické perspektivy. Editor: Jaroslav Malina. Brno (CZ): Nadace Universitas Masarykiana v Brně, nakladatelství a vydavatelství Nauma v Brně, 2002. 76 s. Modulové učební texty pro studenty antropologie. ISBN 80-210-2840-8.